

MEGGYALÁZOTT TÓRATEKERECSEK KÉT FELMÉRÉS TÜKRÉBEN

DESECRATED TORAH SCROLLS IN THE LIGHT OF TWO SURVEYS

Bányai Viktória

egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék, Budapest;
tudományos főmunkatárs, HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Budapest
banyai.viktoria@hebraisztika.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány egy 1945. szeptemberi, már publikált felmérés és egy korábban feldolgozatlan forráseggyüttes, egy 1956 augusztusában lezajlott országos adatgyűjtés során beérkezett válaszok egyik aspektusára, a vidéki zsidó közösségek tóratekerceinek háború alatti és utáni sorsára fókuszál. Mindkét dokumentumegyüttes a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményében található. Az 1956-os adatgyűjtés háttérében a párizsi Ismeretlen Zsidó Mártír Emlékművéhez szánt magyarországi anyag előkészítése állt. Az összegyűlt anyag azonban ezen jóval túlmutatóan ad átfogó képet a vészidőszak helyi emlékezeti módjairól és a vidéki közösségek állapotáról az újabb nagy elvándorlási hullám előtt.

ABSTRACT

This study focuses on the fate of Torah scrolls in provincial Jewish communities in Hungary during and after the Holocaust, using the results of a published survey conducted in September 1945 and a previously unprocessed set of sources, the responses to a national data collection in August 1956. Both sets of documents are in the collection of the Hungarian Jewish Museum and Archives. The background of the 1956 data collection was the preparation of Hungarian documentation for the Memorial to the Unknown Jewish Martyrs in Paris. However, the material collected goes far beyond this, providing a comprehensive picture of local ways of commemorating the Holocaust and the state of the provincial communities before the next significant wave of emigration in late 1956.

Kulcsszavak: tóratekerces, holokauszt, emlékezeti formák, Magyarország

Keywords: Torah scrolls, Holocaust, commemoration, Hungary

BEVEZETÉS

A tóratekercek a Héber Biblia első öt könyvének, vagyis Mózes öt könyvének héber szövegét tartalmazzák, melyet heti szakaszokra bontva, évente ismétlődő rendben olvasnak fel a zsinagógákban. A liturgikus gyakorlatban erre a szövegére a könyvnyomtatás elterjedése után is megmaradt a pergamenből készített és kézirásos, tekercs formátumú könyv használata. A különleges felkészültségű írnok (szófé) által másolt tekercsek beszerzése jelentős anyagi áldozatot követelt a közösségektől. A kisebb közösségek imahelyeinek jellemzően egy vagy két tóratekercsük volt, míg a nagyobb, városi közösségek zsinagógaiban – a vagyonsabb tagok adományai révén – akár tucatnyit, kéttucatnyit is őriztek a második világháború előtt. Bár a tóratekercek vészidőszak alatti meggyalázásának, elpusztításának jelensége közismert, és a helytörténeti munkákban gyakran említik is, a részletek ritkán kerülnek a kutatás fókuszába, pedig a történetek sokfélesége figyelemre és bemutatásra méltó.

Az 1944 tavaszán–nyarán deportált vidéki zsidó közösségek hátramaradt ingatlanjaival és ingóságaival (műtárgyak, bútorok, használati tárgyak, üzletek árukészlete, mezőgazdasági felszerelések stb.), illetve a nemesfém-ből készült szakrális tárgyakkal (gyertyatartók, tóradíszek) ellentétben a tóratekerceknek nem volt mások számára is (ki)használható értéke. Nem szerepelt azon kategóriák között sem, amelyek szerint a pénzügy-igazgatóságoknak kellett összeírni a kiűritett gettóban maradt értékeket, immár „nemzeti vagyonként” (Toronyi, 2010, 11.). Épp emiatt a zsidó vagyon további sorsára irányuló kutatások (például Kádár–Vági, 2005; Dunai, 2019) látószögéből is kimaradtak. A szakrális tárgyak pusztulása valószínűleg azért is kap kisebb figyelmet a hazai kutatásban, mert nem egy különálló esemény, időben egybeesik a gettósítással, deportálásokkal. Az emberi szenvedés mellett a tárgyak sorsa csak mintegy járulékos veszteségnek tűnik.

A Harmadik Birodalom területén a Kristályéjszaka néven ismert, 1938. november 9-én és 10-én lezajlott pogromokban zsinagógák százait érte támadás, melyek során számos helyszínen nem pusztán a zsinagógák berendezési tárgyainak egyikeként bántak a tóratekercekkel, hanem különleges figyelmet fordítottak a támadók a meggyalázásukra vagy megsemmisítésükre. A példák hosszan sorolhatók a nyilvános utcai tóraégetésektől, az úttestre kigöngyölt tekercseken való biciklizésen át az olyan esetekig, ahol magukat a zsidó közösség tagjait kényszerítették a tóratekercek széttepedésére és meggyújtására (Confino, 2012, 370–371.). Mint arra Alon Confino (2014) és Dan Michman (2016) rámutatott, ezek az esetek nem alkalmi kilengések voltak. A zsidó vallás és kultúra megsemmisítésére való törekvés ugyanannyira részét képezte a zsidók nélküli világ létrehozásának, mint a zsidó személyek elleni intézkedések vagy a „végző megoldás” programja. Michman felfogásában (2016, 32–34.) épp a zsidók

teljes eltávolítsa – mind szellemi-kulturális, mind gyakorlati értelemben – volt a nációk azon vezérelve, amely átfogó értelmezési keretként szolgálhat a teljes időszakra és az intézkedések sokféleségére.

AZ 1945. SZEPTEMBERI FELMÉRÉS

1945 szeptemberében az éppen csak újjászervezett vidéki hitközségeket körlevélben kereste meg a Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület kezdeményezésére a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája Ideiglenes Intézőbizottsága. Nincs tudásunk arról, hogy hány levelet küldtek szét, csak azt tudjuk, hogy a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteménye harminckilenc beérkezett választ őriz. (Ezek forrásközlése: Toronyi, 2010, 30–60.) A szétküldött kérdőív a hitközségi irattárak, könyvtárak, szertartási tárgyak, valamint a temetők sorsáról, állapotáról érdeklődött. Második pontja az a kérdés volt, hogy „Hány Tóra maradt meg, és mi történt a kelé kódésekkel?”¹ Mint a kísérőlevél egyértelművé tette, elsősorban a használható állapotú tóratekerceket szerettték volna számba venni, hogy lehetőség szerint elláthassák azokat a közösségeket is, ahol egyáltalán nem maradt.

A válaszokból az bontakozik ki, hogy az őszi ünnepek közeledtével a közösségek öntevékenyen is igyekeztek elkérhető vagy kölcsönkérhető tóratekerceket találni. Azonban ez nem látszott könnyű feladatnak, ugyanis a harminckilenc válaszadó több mint fele, huszónhárom közösség írta azt, hogy teljesen Tóra nélkül maradtak, köztük olyan nagyok is, mint például Sárvár (ahol azelőtt huszónöt tóratekeres volt), Nagykanizsa, Veszprém, Zalaegerszeg vagy Szolnok. Szétépett vagy összeszabdalt (Cegléd, Soroksár, Sümeg, Tápiószele), meggyalázott (Mátyásföld) és elégetett (Szarvas, Székesfehérvár) tekercekről tudósítanak a válaszok. Mindössze két Békés megyei település, Medgyesegyháza és Csorvás zsidó közössége számolt be arról, hogy mind imahelye, szertartási tárgyai, mind temetője rendben megmaradt.

Ebben a kis mintában is felbukkan ugyanakkor az a jelenség, amelyre országon további példákat is ismerünk (például Schőner, 2009, 226.): papok és lelkészek ismerték és értették a tóratekerceket mint a Héber Biblia vagy keresztény nézőpontból az Ószövetség egy részének szakralitását, kulturális értékét, és közülük néhányan vállalkoztak arra, hogy megőrzik ezeket a becses tárgyakat. Orosházán a helybeli evangélikus igazgató lelkész, Fürst Ervin (1900–1987) őrzött meg négy Tórát (Toronyi, 2010, 46.). A szarvasi hitközség arról számolt be, hogy a helyi apátplébános, Fetzner József (1884–1979) szintén vállalta volna a tóratekerceket

¹ A *kelé kódés* (szent felszerelés) a tóratekerceset körülvevő, díszítő textil- és fémtárgyak összefoglaló neve, amelyekkel „felöltöztetik” a tekerceset.

és más szakrális tárgyak megőrzését, de a pénzügyőrök nem engedték átadni. Az ezüstitárgyakat – 10 kg és 6 dkg súlyban – a pénzügy-igazgatóságra szállították, ám a tóratekercek a zsinagógában maradtak, és bent égtek, amikor a Vörös Hadsereg bevonulása után helybeliek felgyújtották az épületet (Toronyi, 2010, 52.).

A tóratekercek megmenekülésének egy másik, szintén esetleges, helyi döntéseken múló útjaként rajzolódik ki a városi múzeumok védelme. A zsidó közösséggel szemben legkevésbé sem jóindulatú Székesfehérváron például a Szent István Király Múzeumba került állami letétbe számos zsidó műtárgy és kegytárgy (Gergely, 2003, 235.). Míg a tárgyak többsége a háború alatt „eltűnt”, addig három tóratekerceset, néhány textiltárgyat, egy sófárt és réz hanukai mécseseket – melyek valószínűleg senkinek sem kellettek – 1945 áprilisában visszaszolgáltattak a hitközségnek. A székesfehérvári hitközség a szeptemberi felmérés során nem tért ki a múzeum szerepére, mindössze annyit jegyeztek meg, hogy „Tóránk közül három megmaradt, de sajnos az sem a legjobb állapotban, a többi a tűz martaléka lett” (Toronyi, 2010, 53.). A szekszárdi helyi múzeum szintén megőrzött néhány tóratekerceset, amelyek minden bizonnyal a szekszárdi pénzügy-igazgatóság által a környékbeli gettókban lefoglalt tárgyak voltak (Toronyi, 2010, 11., 96.).

Mivel az 1945-ös felmérés, ahogy már említettük, a megmaradt, használható tóratekercekre koncentrált, a sérült, meggyalázott tekercek további sorsáról – amely 1956-ban, már csak az időtávlat miatt is egy hangsúlyos szempont lett – mindössze egyetlen kérdés merült fel: a jászfényszaru hitközség elnöke útmutatást kért az országos irodától, hogy mit tegyenek a 40-50 darab szétszaggyagott imakönyvvel és a sérült tóramaradvánnyal (Toronyi, 2010, 40.).

AZ 1956. AUGUSZTUSI ADATGYŰJTÉS

Az 1956-os adatgyűjtésnek, amely sok szempontból a legátfogóbb adatsorunk a vidéki közösségek korai holokauszt-emlékezeti kultúrájáról, egy Párizsból érkező felkérés volt a közvetlen előzménye. A Magyar Izraeliták Országos Irodájához és az Állami Egyházügyi Hivatalhoz címzett felkérést a párizsi Ismeretlen Zsidó Mártír Síremlékének szervezőbizottsága nevében Isaac Schneersohn (1879–1969) írta alá 1956. június 6-án. Az emlékmű – a hidegháborús megosztottság ellenére – az európai zsidóság üldözésének első összeurópai emlékezeti helye kívánt lenni. Az 1956. október 30-i megnyitás előtti hónapokban a náci üldözés által sújtott közösségektől a „szenvetések történetének” összefoglalását kérték egy tekercs (megilla) formájában, továbbá fényképeket, levéltári dokumentumokat, mártírnévsorokat és egyéb emléktárgyakat is vártak a gyűjteménybe.

A magyarországi zsidó közösségek vezetése jelentős erőfeszítéseket tett azért, hogy a szerveződő párizsi gyűjteményben, illetve annak első kiállításán a magyarországi zsidóság tragédiája méltóan reprezentált legyen. Az első tárlat témája

az auschwitz-birkenai koncentrációs tábor volt, és a tábor felszabadulásának 12. évfordulóján, 1957. január 27-én nyílt meg (Le Monde Juif, 1956–1957). A közösségek sokirányú és intenzív munkába kezdtek 1956 augusztusában, hogy a lehetőségekhez képest leginformatívabb anyagot tudják Párizsba küldeni. Ebben a legnagyobb feladatot, az üldözéshez kapcsolódó dokumentumok gyűjtését dr. Vida Márton kapta.²

Vida egyfelől különféle intézmények és közgyűjtemények anyagában kutatott a holokauszttal kapcsolatos iratok és fényképek után: az Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Fotó Vállalatnál, a Fővárosi Ügyészségnél, a Fővárosi Bíróságnál. Utóbbi kettőnél a háborús bűnös perek bizonyítékai között lehetett ilyen anyagokra számítani. Felkereste a szovjet nagykövetséget is, hogy a Vörös Hadsereg által készített fotókból gyűjtsön anyagot, továbbá Ék Sándor festőművészt, hogy reprodukciókat kérjen a nyilas vérengzések áldozatainak exhumálásáról készített fényképeiből. Az intézményekhez címzett, a kutatáshoz segítséget kérő levelekben hangsúlyosan szerepelt, hogy az anyagfeltárás az „Állami Egyházügyi Hivatal tudtával és jóváhagyásával” folyik. Ez a megfogalmazás önmagában is kortünet: jelzi, hogy politikailag mennyire érzékeny témáról volt szó, amelynek kutatása csak megfelelő keretek közt folyhatott.

Vida gyűjtésének másik nagy területe a budapesti körzeteket, a vidéki hitközségeket, illetve a már megszűnt vidéki hitközségek még elérhető tagjait megszólító levelezés volt. Az országszerte kiküldött 258 megkeresésre 179 válasz futott be. Mivel a megszűnt hitközségekről, illetve a fiókhitközségekről és szórványokról – a központ kérésére – a nagyobb vidéki hitközségek, mint például Kaposvár és Debrecen, maguk is gyűjtöttek adatokat saját, helyi ismeretségeik segítségével, így valamivel több településről gyűlt össze végül információ. A már megszűnt hitközségekről olyanok adtak hírt, akik az utolsók között maradtak még helyben, magányosan, a hitéletől a közösség hiányában megfosztva, gyakran betegen, munkaképtelenül. Vagy már nem is helyben élve, de felvállalva a személyesen tanúskodás feladatát egy egész egykori közösség, a megöltek és a szétszéledt túlélők nevében is.

A kiküldött körlevélben részint számadatokat kértek: az adott közösség deportálás előtti (1944. március 19.) létszámáról, az áldozatok számáról, külön a gyerekekéről, valamint a zsinagógák és iskolai tantermek számáról, és ezek veszteségeiről. Kerestek, kértek másolatot mártírnévsorokról, fényképeket a helyi mártíremlékművekről, valamint bármilyen egyéb archív anyagot: „van-e megromgált vagy beszenyezett Tóratekeres, a gettózást, a haláltáborokat, a munkaszolgálatot megőrkítő napló, leírás vagy fénykép”³. A levelezés eredményeként

² Jelentés, 1956. szeptember 9. HJMA (Hungarian Jewish Museum and Archives, Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár) VI-6-1-1: MIOK-iratok a párizsi holokauszt-emlékművel kapcsolatban, 1956.

³ Magyar Izraeliták Országos Irodájának körlevele, 1956. augusztus 5. HJMA VI-6-1-1.

103 vidéki községből érkezett fénykép a helyi mártíremlékműről, és ezt még kiegészítették a budapesti emlékművek fényképeivel. Ez az anyag a közvetlen a háború utáni években felállított emlékműveknek máig is a legteljesebb gyűjteménye. Nemcsak magukról a korai emlékművekről, fizikai valójukban, de a korai időszak helyi szintű emlékezeti gyakorlatáról sincs ezen felméréshez mérhetően átfogó forrásunk.

A tóratekerccsekkel kapcsolatban adott válaszok alapvetően arról tudósítanak, hogy mit csináltak velük az egyes közösségek a háború *után*. Ez persze nem választható el attól, hogy milyen állapotban érték meg a háború végét, hiszen kijavítani – vallási szempontból – csak bizonyos fajta és bizonyos mennyiségű sérülést lehet. Így például a nagykőrösiek válasza, hogy már nincs megrongált tekercsük, mert kijavították, hogy használni tudják, egyben arról is tanúskodik, hogy ezek csak könnyebben sérülhettek. Az 1945-ös felmérés válaszaire rímelve jelentette Kótajról Rosenberg Miksa, aki az egykori községből utolsóként élt még helyben, hogy az ottani görögkatolikus esperes (Szemerszky János, 1894–1966) őrizetében mind a négy tóratekercsük épségben megmaradt, és egyet a hazatérésük után egy szomszédos hitközségnek adtak át. A válasz folytatása azonban már a vidéki zsidóság háború utáni fokozatos fogyatkozásának, elvándorlásának folyamatát hozza elénk, ami gyakran együtt járt a közösségek emléktáráinak „elvándorlásával”: „a megmaradt másik 3 db egy elköltözött hittestvérünk magával vitte”⁴. Az elköltözés jelenthette egy működő hitközséggel bíró nagyobb városba való költözést vagy a kivándorlást is, a háború utáni években főként Izraelbe. A diaszpórából ép és sérült tóratekercek ezrei érkeztek meg ezekben az években Izraelbe (l. például Új Kelet, 1962. 8.).

Békés körülmények között is előfordul, hogy elhasználnak, elszakadnak, esetleg egy tűzesetben megsérülnek tóratekercek. A *Sulhan arukh*⁵ (JD 282:10) szerint ezeket a tekerceket agyagedénybe helyezve el kell temetni, lehetőleg egy tudós rabbi sírja közelébe. Ahogy látni fogjuk, voltak közösségek, amelyek ezt a hagyományt követték, azonban ez a döntés nem bizonyult kizárólagosnak. Olvasunk példákat a tóramaradványok elégetésére is (például Csepreg, Jászberény), illetve nagyon sok közösség – kisebbek és nagyobbak, ortodoxok és neológok egyaránt – a tekercek megőrzéséről számolt be. A megőrzött tekercek emlékeztető szerepét legkifejezőbben Horovitz Ferenc, a hajdúhadházi ortodox hitközség elnöke foglalta össze: „Továbbá közöljük, hogy községünkben mártír emlékmű, mártír emlékkönyv, valamint mártír emléktábla nincs, míg templomunkban a

⁴ Rosenberg Miksa levele, 1956. augusztus 19. HJMA VI-6-1-1.

⁵ *Sulhan arukh*: Jozsef Karo által írt 16. századi vallási törvénygyűjtemény, amely átfogó jellege és világos rendszere miatt máig alapvető hivatkozási alap vallási előírások tekintetében. JD = *Jore dea*, a gyűjtemény azon egysége, amely többek között a tóratanulás, a játékonyság és a temetés kérdéseivel foglalkozik.

Fried-szekrényben⁶ (*sic!*) egy megrongált, beszennyezett Tóratekercs van a gettózás időtartama óta, ami minden alkalommal, amikor a Fried-szekrényt kinyitják, megemlékeztet a szürnyű (*sic!*) gettózásra és deportálásra.”⁷

Nem a hajdúhadházi közösség volt az egyetlen, ahol sem emléktáblát vagy emlékművet nem állítottak, sem emlékkönyvet vagy más tárgyat nem hoztak létre. Ilyen gyakorlattal nem csupán az eleve kis létszámú, és a holokauszt után elnéptelenedő zsidó közösségekben találkozunk. A népesebb községekből elsősorban ortodox közösségek döntöttek így, például Putnok, Olaszliszka, Nyírbátor. Beszédes különbség, hogy míg a holokauszt után is jelentős létszámú makói ortodox hitközség is ezt a választ adta, addig a makói neológ közösség állított emlékművet. Mindez összefügghet az emlékművekkel kapcsolatos, ortodox rabbik által megfogalmazott vallásjogi aggályokkal (Kónya, 2016, 340–344.).

TÓRATEMETÉS, TÓRASÍROK

A megyalázott tóratekercek eltemetésével szemben nem merülhetett fel vallási akadály, valamint az ilyen sír fölé állított síremlékre is ismert korábbi példa (vö. Bányai, 2018). A holokauszt utáni időszakban azonban az elpusztított tóratekercek a közösségek elpusztított tagjainak jelképévé váltak. A tekercek eltemetése a temetetlen, sír nélküli testvérek sírjává avatta a helyet, emiatt a feliratok az embereknek is, vagy akár elsősorban az embereknek állítottak emléket, mint ahogyan Balassagyarmaton, Celldömölkön és Pápán is. Temettek áldozattá vált Tórákat a mártíremlékművek közvetlen szomszédságába, mint a Kozma utcai (rákoskeresztúri) temetőben vagy a mártíremlékmű alá is, például Szolnokon. Az eltemetést választották Pakson is, ahol, a felmérésben leírtak szerint, a „gettó udvarán kb. 25 drb tóratekerceszt szőnyegként kiterítve, megrongálva, beszennyezve, a legaljasabb módon bemocskolva gyűjtöttünk össze”.⁸ De említhetjük Miskolcot, Olaszliszkat, Törökszentmiklóst is azon közösségek sorában, amelyek a háború után eltemették megrongált tekerceiket.

Találkozunk ugyanakkor a választásokban egy merőben új – és vallásjogi kérdéseket felvető – jelenséggel is: a kortársak által emberi maradványoknak tekintett RIF-szappanok⁹ és a tóramaradványok együttes eltemetésével. A bonyhádi hit-

⁶ A tóratekerceket a zsinagógákban a frigyszekrényben (héberül: *aron hakódes*) tartják. Nem világos, hogy a hajdúhadházi levél miért ír következetesen Fried-szekrényt.

⁷ 1956. augusztus 15. HJMA VI-6-1-1.

⁸ Paks, 1956. augusztus 16. HJMA VI-6-1-1.

⁹ A RIF feloldása, amely a jelentést is megadja: *Reichsstelle für industrielle Fettversorgung* (Birodalmi Iparizsiradék-ellátó Hivatal). Azonban – a háború időszakában az SS által is terjesztett rémhír nyomán – mind a túlélő közösségek, mind a szélesebb közvélemény *Rein-jüdisches Fett*nek, vagyis a meggyilkoltak zsiradékát tartalmazó szappannak értelmezték, és ennek megfelelően bántak vele.

köztség válasza arról tudósított, hogy a szappanokat a kitelepített német lakoságtól, az ő megfogalmazásukban „az SS Volksbundistáktól” gyűjtötték össze.¹⁰ Az együttes eltemetés értelmezését dr. Blum Béla rabbi beszéde 1947. december 21-én így adta meg: „Nem egy halottat temetünk. Az előttünk lévő koporsóban vértanúk százazrei nyugszanak. Lehet, hogy az én szüleim, a te feleséged, az ő gyermeke. Holtukban sem hagyták nyugodni mártírjainkat, íme szappant főztek holttesteikből. De megvan a magyarázata annak, hogy miért sülyedt ilyen borzasztó mélységbe az emberiség, hiszen sárba taposták a Tóra-tekerceket, lábbal tiporták a parancsolatot: Ne ölj!” (*Új Élet*, 1948).

Szappanokat vagy ritkábban a megsemmisítő táborokból származó hamvakat maguk a hazatérő túlélők is hozták, azonban az eltemetés kérdésében állást foglaló rabbik döntvényeiből azt látjuk, hogy a frontról visszavonuló katonák kifejezetten értékesítési céllal szállították az emberi maradványokat (Kónya, 2016, 340–341.). Épp ezért feltételezhető, hogy több esetben fordult elő maradványok tóratekerccsel közös temetése, mint amennyiről jelenleg adatunk van. A válaszolók között a tiszavasvári közösség nevében Rónai József jelzi, hogy huszonegy meggyalázott Tórát temettek el szappanokkal együtt az *óhel*¹¹ jellegű mártír emléképületben.¹² Óbudáról és Szegedről az együttes temetést megőrkítő sírfeliratokat ismerünk. Az óbudai emlékmű felirata Malakiás prófétától vett héber idézettel indít, amely eredeti kontextusában a Seregek urának eljövételét jeleníti meg, azonban az alkalmazott képek a vészidőszak utáni években más jelentésréteget is kaptak: „Mert ő olyan, mint az olvasztónak a tüze, vagy mint a ruhamosók lúgja” (Malakiás 3,2).

Emlékmű Óbudán (a szerző felvétele)

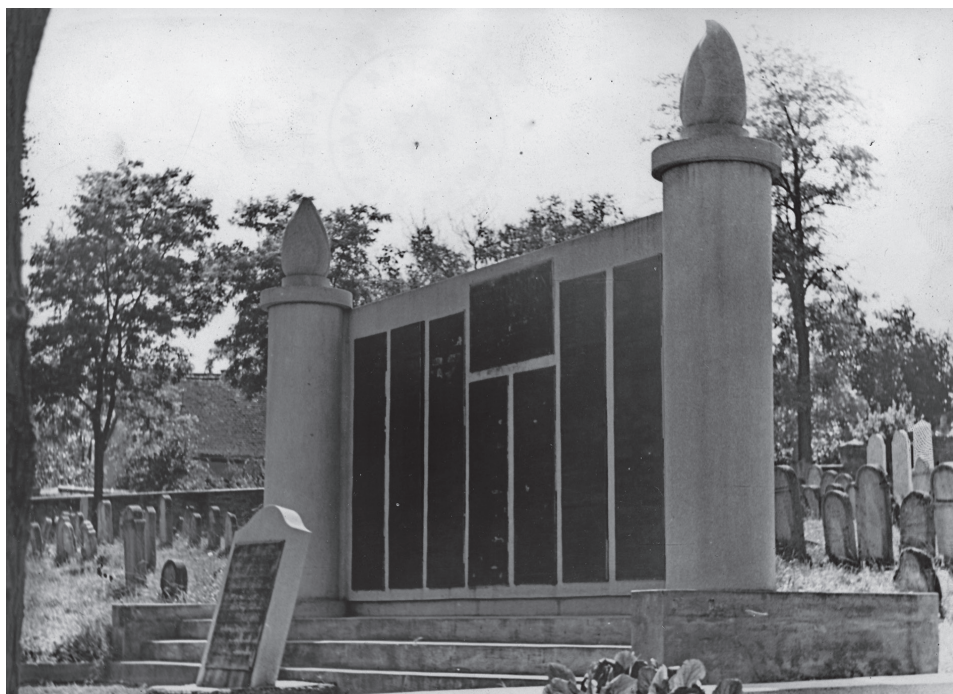
¹⁰ Bonyhád, 1956. augusztus 16. HJMA VI-6-1-1.

¹¹ Az *óhel* (sátor, héber) a különösen megbecsült rabbik és tudósok sírja fölé-köré emelt, kb. egyszobányi épület.

¹² Tiszavasvári, 1956. augusztus 15. HJMA VI-6-1-1.

A tórasírok fölé állított sírkövek többsége hagyományos, az elhunyt személyek sírjainál is használt formákat követ. A bonyhádi emlékmű azonban megformálásában is kifejezi azt az összetett emlékezeti koncepciót, amit az idézett temetési beszéd is elénk tárt. Az emlékmű egy hatalmas, álló tóratekerceset formál, amelyen az írás hasábjait a mártírok névsorait tartalmazó táblák adják. Ezáltal egyszerre emlékeztet a közösség elpusztított tagjaira és a sírban őket szimbolizálón nyugvó tóramaradványokra. Ennek a szimbólumrendszere – a zsidó közösség és kultúra veszteségeinek a tóratekercesek pusztulásán keresztüli megragadása – a rendszerváltás utáni, már városi köztereken felállított holokauszt-emlékműveken Magyarországon nem jellemző. Ugyanakkor Németországban több emlékmű, például a hamburgi, és a kölni is ezt tematizálja (Jacobs, 2008).

Emlékmű Bonyhádon

(Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, <https://collections.milev.hu/items/show/36230>)

ZÁRSZÓ

Az 1956. augusztusi adatgyűjtésből kirajzolódó pillanatkép jelentőségét kiemeli, hogy két hónappal a Magyarország és a magyarországi zsidóság számára vízváltató esemény, az 1956-os forradalom előtt készült. A forradalom nyomán 20 000 és 30 000 közötti zsidó hagyta el az országot, ami újra jelentősen meg-

változtatta a magyarországi zsidó társadalom profilját. Mivel a távozók között nagy számban voltak az ortodox közösségek tagjai, ez a vidéki ortodoxia szinte teljes megszűnését jelentette (Kovács, 2004). Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ha a párizsi felkérés egy fél évvel később érkezett volna, az adatgyűjtő körlevélre már kevesebb válasz futott volna be.

Pontosabban, 1957. január 10-én a Magyar Izraeliták Országos Irodája nevében dr. Heves Lajos elnök (1900–1965) és dr. László Jenő (1897–1959) főtitkár valóban megszólította a vidéki hitközségeket egy újabb körlevélben. Azonban ezúttal nem válaszokat vártak, hanem sürgős cselekvésre kérték a hittestvéreket. Az elhagyott, a kivándorlók által imaházakban vagy magánlakásokban hátrahagyott, gazdátlan tóratekercsek és más szertartási tárgyak felkutatására, összegyűjtésére és biztonságba helyezésére kérték őket, mielőtt avatatlan kezekbe, a szent tárgyakhoz méltatlan helyekre kerülnének (Toronyi, 2010, 114.). Nincs adatunk arról, hogy hány tóratekercset gyűjtöttek így össze, arról pedig nem is lehet, hogy mennyi kallódott ténylegesen el. A felhívás önmagában is erős szimbóluma egy korszak lezárultának, a holokauszt utáni újrakezdés rég szétfoszlott reményeinek, amikor a Tóra nélkül maradt közösségek még pótlást kerestek; tizenkét évvel később újra számos Tóra maradt közösség nélkül.

A BIBLIAI IDÉZET FORRÁSA

Szentírás III: Az utolsó próféták. Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1903. https://mandadb.hu/dokumentum/1009536/2_Kis_pr.pdf

IRODALOM

- Bányai Viktória (2018): Tóratekercsek sírköve a Csörsz utcai temetőben. *Szombat Online*, 2018. július 6. <http://www.szombat.org/kultura-muveszetek/toratekercsek-sirkove-a-csorsz-utcai-temetoben>
- Confino, Alon (2012): Why Did the Nazis Burn the Hebrew Bible? Nazi Germany, Representations of the Past, and the Holocaust. *The Journal of Modern History*, 84, 2, 369–400. DOI: 10.1086/664662
- Confino, Alon (2014): *A World Without Jews: The Nazi Imagination from Persecution to Genocide*. New Haven, CT: Yale University Press, ISBN 9780300212518
- Dunai Andrea (2019): *Javak sorsa. Az 1944/45-ben Magyarországról elvitt értékek nyomában*. Budapest: Napvilág Kiadó, ISBN 9789633384022
- Gergely Anna (2003): *A székesfehérvári és Fejér megyei zsidóság tragédiája, 1938–1944*. Budapest: Vince Kiadó, ISBN 9639323748
- Jacobs, Janet (2008): Memorializing the Sacred: Kristallnacht in German National Memory. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 47, 3, 485–498. DOI: 10.1111/j.1468-5906.2008.00422.x
- Kádár Gábor – Vági Zoltán (2005): *Hullarablás. A magyar zsidóság gazdasági megsemmisítése*. Budapest: Jaffa Kiadó, ISBN 963960416X

- Kónya Judit (2016): Pusztulás és gyász: vallásjogi problémák. In: Molnár Judit (szerk.): *A nagypolitikától a hétköznapokig. A magyar holokauszt 70 év távlatából*. Budapest: Balassi Kiadó, 335–354. ISBN 9789635069941
- Kovács András (2004): Hungarian Jewish Politics from the End of the Second World War until the Collapse of Communism: Studies in Contemporary Jewry. In: Mendelsohn, Ezra (ed.): *Jews and the State. Dangerous Alliances and the Perils of Privilege*. Oxford: Oxford University Press, 124–156. ISBN 9780195346879, <https://archive.jpr.org.uk/download?id=4325>
- Le Monde Juif (1956–1957): La première réunion publique au Mémorial du Martyr Juif Inconnu a été consacrée au camp d'Auschwitz-Birkenau. *Le Monde Juif*, 1956/5-1957/1 (N° 8-9), 47. <https://www.cairn.info/revue-le-monde-juif-1956-5-page-47.htm>
- Michman, Dan (2016): A „holokauszt” értelmezése. In: Molnár Judit (szerk.): *A nagypolitikától a hétköznapokig. A magyar holokauszt 70 év távlatából*. Budapest: Balassi Kiadó, 23–35. ISBN 9789635069941
- Schöner Alfréd (2009): A meggyalázott tóratekercek üzenete. In: Szécsi József (szerk.): *Keresztény-Zsidó Teológiai Évkönyv*, 2009, 224–231. <https://www.or-zse.hu/dvar/dok/meggyaltora/meggyaltora2009.htm>
- Toronyi Zsuzsanna (szerk.) (2010): *Zsidó közösségek öröksége. (Magyar Zsidó Levéltári Füzetek 7)* Budapest: Magyar Zsidó Levéltár, ISBN 9789637010590
- Új Élet (1948): Emlékműavatás és Tóra-temetés Bonyhádon. *Új Élet*, 1948. január 8. 4.
- Új Kelet (1962): A tel-avivi „Héjchál Méir” templomban helyezték el a Budapestről elhozott Tórát. *Új Kelet*, 1962. június 6, 8.